

Сутність домогосподарств в економічній системі

Визначальною умовою переходу до ринкової економіки є формування суб'єктів ринкових відносин. Надзвичайно важливе місце у ринковій системі належить домашнім господарствам.

Під домашнім господарством мають на увазі економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет. Становище домогосподарств, їхня роль у системі економічних відносин постійно змінюється, адже їх розвиток залежить від рівня розвитку продуктивних сил.

Розвиваючись разом з останніми, вони активно впливають на розвиток економічної системи через свої потреби та інтереси. Водночас у певній історичній системі економічних відносин домогосподарства займають різне становище, що зумовлює характер їхньої діяльності й свідчить про актуальність обраної проблеми та необхідність її вивчення.

Дослідження сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки посідають чільне місце в колі інтересів Є. Болотіної, Н. Іванової, М. Зайця, О. Міроненко, М. Муслів, В. Радіонов, М. Романовського та ін.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах спровокувала необхідність дослідження місця й ролі даного суб'єкта у складі фінансової системи, що знайшло безпосереднє відображення у працях С. Белозьорова, Н. Героніної, В. Глухова, Т. Кізима, В. Суркіна, С. Юрія та ін. У наукових дослідженнях цих авторів аналізується домашнє господарство як суб'єкт економічних відносин, вивчаються фінанси домогосподарств, наводиться їхня функціональна характеристика, вагоме місце відводиться вивченню формування бюджету домогоспо-

дарства в сучасних умовах (склад доходів і напрямів витрат). При підготовці статті були використані теоретичні та аналітичні матеріали інтернет-ресурсів: [Http://economy.ru/](http://economy.ru/), [Http://financy.ru/](http://financy.ru/), [Http://www.gumer.info.ru/bibliotec_Buks/](http://www.gumer.info.ru/bibliotec_Buks/).

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що домогосподарства, ставши суб'єктом економіки, через свої фінанси беруть активну участь у всіх економічних процесах нашого суспільства й становлять головну силу у виробництві та розподілі товарів і послуг. Дослідження обраної теми також дає можливість оцінити формування доходів та витрат домогосподарства.

У ході історичної еволюції домогосподарство зазнало суттєвих змін. Протягом тисячоліть воно було приречене на ведення натурального сімейного виробництва. Все необхідне для задоволення матеріальних потреб здобували, виробляли члени родини. За таких умов домогосподарство практично не мало залишків продукції для продажу, а відповідно – коштів для «широкого» придбання потрібних промислових товарів. Воно фактично майже не користувалося товарами, послугами інших виробників.

У процесі подальшого розвитку продуктивних сил суспільства та ринкових відносин суттєво змінювалися й економічні функції домогосподарства. Поступово економічний прогрес об'єктивно призводив до того, що домогосподарствам було вигідніше відмовлятися від ведення натурального виробництва. Для них ефективнішою виявилася участь у розгалуженій системі суспільного поділу праці та її кооперуванні, ніж самозабезпечення навіть первинних потреб (в їжі, одязі, житлі), в тому числі шляхом малопродуктивної праці у традиційному підсобному

господарстві. Про це переконливо показує досвід економічно розвинутих країн¹.

Наприклад, згідно з американською статистикою 80 млн домашніх господарств виробляють менше 4 % ВВП, а споживають понад 70 % його обсягу. Це дає змогу зробити висновок про те, що сім'я є важливим споживачем. Разом із тим вона – базова пріоритетна одиниця суспільного життя, в ній відбувається розвиток самої людини, формується її індивідуальність.

Однією з важливих проблем, що постали перед державою в умовах трансформаційних перетворень, є необхідність перегляду та зміни підходів щодо взаємодії держави і громадян. Саме відносини людини й суспільства визначають ступінь розвитку держави, рівень її демократизації та добробуту, оскільки розвиток людини як економічного суб'єкта зумовлюється еволюцією всієї економічної й фінансової теорії, а розвиток цивілізації є розвитком людини та її потреб².

В умовах ринкових відносин роль домашніх господарств в економічному розвитку суспільства значно зростає. Це визначається такими чинниками:

домогосподарства беруть активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання, які мають власні потреби й інтереси. Приватна власність надає домогосподарствам право користуватись і розпоряджатися ресурсами, укладати будь-які угоди, використовувати будь-які придбані ресурси та реалізувати вироблювану продукцію, виходячи з власних інтересів;

домогосподарства одночасно діють як виробники (продавці) і як споживачі (покупці). На ринку ресурсів домогосподарства пропонують працю та підприємницькі здібності, землю, капітал. На ринку споживчих благ вони визначають свій попит на них;

задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах і послугах є метою національного виробництва, а попит на них

цього економічного суб'єкта є одним із найвагоміших компонентів сукупного попиту;

частина доходу, що залишається невикористаною домогосподарствами при витратах на поточні споживчі потреби, накопичується й може стати потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави.

Отже, домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин проявляють три основних види економічної діяльності: пропонують чинники виробництва, споживають частину одержаного доходу і заощаджують.

У національній економіці домашні господарства є постачальниками на ринок ресурсів праці. Кожна людина є власником робочої сили, носієм знання, виробничого досвіду. Вона має вільно розпоряджатися своєю продуктивною силою, використовувати її цінності у власних інтересах. Праця людини спрямована на створення необхідних для задоволення особистих і суспільних потреб, а також матеріальних та духовних благ.

Науково-технічний прогрес підвищує роль праці людини в суспільному виробництві й висуває нові, значно вищі вимоги до кожного працівника, до його кваліфікації та відповідності. Сучасний технічний прогрес вимагає робітника висококваліфікованого, творчого, вільного, тому й праця має бути вільною, матеріально забезпеченою. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити найраціональніше, найефективніше використання людських ресурсів із метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини, що швидко зростають.

При цьому треба мати на увазі, що внесок домогосподарств у ресурсний потенціал національної економіки не обмежується людською працею. Домогосподарства можуть мати у своєму розпорядженні засоби виробництва (господарські будівлі, житлові будинки, землю, машини та виробниче обладнання, комп'ютери, транспортні засоби, сировину, матеріали тощо) і використовувати їх на свій розсуд. Застосовуючи це майно з метою виробництва товарів та послуг, домогосподарства ставлять на службу інтересам національної економіки такий важливий ре-

¹ Засць М. В. Фінанси підприємств: підручник / під ред. М. В. Зайця. – М.: Фінанси і статистика, 2004. – 196 с.; Романовський М. В. Фінанси. Грошовий обіг і кредит: навч. посіб. / під ред. М. В. Романовського. – М.: Юрайт, 2006. – 426 с.

² Поляк Г. Б. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит: підручник для вузів / під ред. проф. Г. Б. Поляка. – М.: ЮНІТИ-ДАНА, 2006. – 512 с.; Радіонова В. М. Фінанси: підручник / Під ред. В. М. Радіонової. – М.: Фінанси і статистика, 2005. – 370 с.

курс, як капітал і здібності до підприємництва¹.

Домогосподарства можуть постачати національному виробництву, крім трудових ресурсів та капіталу, й грошові надходження. Вони вносять гроші в банки, купують акції та облігації публічних акціонерних товариств і банків.

Останніми роками одним із важливих факторів збільшення доходів домогосподарств (особливо західних областей України) стала трудова міграція за кордон. Статистика показує, що у середньому один мігрант, який перебуває в Італії, щорічно пересилає додому близько 6 тис. дол. США, а по Карпатському регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) щорічні доходи тільки сільських домогосподарств від трудових мігрантів сягають 9 тис. дол. США. Якщо взяти до уваги той факт, що масштаби зовнішньої трудової міграції становлять 14-15 % від загальної чисельності населення, можна стверджувати, що доходи від трудової міграції у сучасних умовах є суттєвим джерелом формування сукупних доходів домогосподарств. Заробітки трудових мігрантів витрачаються насамперед на поліпшення житлових умов, освіту, медичне обслуговування, придбання автомобілів, складної побутової техніки, тобто кошти в основному витрачаються на споживання. Ринки житла, освітніх послуг, автомобілів відчують настільки сильний приплив коштів трудових мігрантів, що ціни на них стають невиправдано високими. Проте, на жаль, інвестиційний потенціал величезних коштів, зароблених за кордоном, в Україні практично не використовується².

Фінансовий стан домогосподарств найдоцільніше було б оцінювати за розміром доходу на одного члена домогосподарства, адже саме цей показник є найбільш об'єктивним і доволі просто інтерпретується (чим вищий рівень доходів на одного члена домо-

господарства, тим кращим вважається його фінансовий стан). Проте як показує світовий та вітчизняний досвід, для більш точної оцінки реального фінансового стану домогосподарства доцільніше використовувати не стільки рівень доходів (частину яких під час проведення обстеження можна приховати), скільки рівень грошових витрат. Статистика показує, що в середньому витрати населення України перевищують його доходи на 42 %, а величина тіньових доходів із розрахунку на одну особу становить 45 грн на місяць. Тобто за доволі скромними підрахунками загальна сума таких доходів сягає близько 7 млрд грн на рік. Тому уряд має докласти якнайбільше зусиль для того, щоб максимально вивести з «тіні» доходи громадян і залучити їх до економічного обороту. Від таких дій у вигазі буде й держава, й населення³.

Провідною функцією домогосподарств виступає споживання, що утворює найважливішу складову частину ефективного попиту, зростання якого стимулює збільшення обсягу національного виробництва нових товарів та послуг. У домогосподарствах формуються обсяг і структура поточного споживання, що характеризується загальним споживчим бюджетом, житловим та накопиченим майном⁴.

Домогосподарства мають повсякчас розв'язувати важливу проблему – як за наявної структури споживання і доходів знайти такий оптимальний набір споживчих благ, який найповніше відповідав би їхнім потребам. Отже, функція споживання показує відношення споживчих витрат домогосподарств до їх сумарного доходу. Сутність функції заощадження виражається в тому, що домогосподарства для придбання нових споживчих благ повинні заощаджувати певну частку одержаних доходів.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки домогосподарство як економічна одиниця господарювання стає дедалі вагомішим суб'єктом фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами й організаціями, а також інститутами фінан-

¹ Жильцов С. М. Економіка громадського сектору: навч. посіб. / за ред. проф. С. М. Жильцова, Лафер Ж.Д. — М.: ТЕИС, 2004. — 356 с.; Добринін А. І., Тарасевич Л. С. Економічна теорія. / за редак. д.е.н. А.І. Добриніна, д.е.н. Л.С.Тарасевича. — СПб: Видавництво «Пітер Паблішинг», 2003. — 480 с.

² Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [за ред. С.В. Мочерного]. — Львів: Світ, 2005. — Т.1. — 616 с.

³ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

⁴ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

сового ринку. Взаємозв'язок фінансів домогосподарств із державними фінансами виявляється передусім у сплаті податків фізичними особами до бюджету та державних цільових фондів, а також у формі грошових виплат (пенсії, допомоги, фінансування послуг і пільг), що здійснюються з бюджету й відповідних фондів.

Фінанси домогосподарств в умовах розвинутих ринкових відносин беруть участь у кругообігу капіталу та охоплюють частину процесу виробництва. Проте на відміну від фінансів комерційних підприємств і організацій, що мають вирішальне значення у створенні, первинному розподілі та використанні вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу, фінанси домогосподарств у сучасних умовах вітчизняної економіки не є пріоритетною ланкою фінансової системи та відіграють епізодичну, хоча й важливу, роль у загальній сукупності фінансових відносин.

Домогосподарства підтримують численні та різноманітні фінансові зв'язки з усіма секторами економіки, тому аналіз фінансового стану домогосподарств неможливо здійснювати ізольовано від фінансів інших секторів економіки, особливо від фінансів держави.

У країнах із розвинутою ринковою економікою важливою функцією фінансів домогосподарств є інвестиційна, яка зумовлена тим, що

останні – один із важливих постачальників фінансових ресурсів для економіки, де чверть національних заощаджень формується саме за рахунок заощаджень громадян. Участь фізичних осіб в інвестиційних процесах в Україні характеризується доволі низьким рівнем, незначні обсяги тимчасово вільних коштів (заощаджень) населення спричинені низьким рівнем доходів, який зумовлює незначну схильність до заощаджень і значну недовіру до інститутів заощадження (банків, інвестиційних компаній, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній), низький рівень розвитку ощадних інституцій тощо.

Домогосподарство, діючи як мікросистема всередині економічної системи держави, зіставляє безліч власних індивідуальних рішень із нагальними потребами, тому за цих умов особливо важливі кількісна та якісна оцінки наявних у розпорядженні домогосподарства фінансових ресурсів, що є визначальною складовою його автономії¹.

Фінансові ресурси домогосподарства – грошові надходження (власні й залучені), що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань і здійснення різного роду витрат (виробничих та споживчих). Вони включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги й субсидії, а також інші надходження (табл. 1).

1. Структура сукупних доходів із розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. до 2007 р. (+;-)
Сукупні ресурси в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	2012,1	2892,8	3015,3	3469,1	3841,7	1829,6
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %						
Грошові доходи	89,0	87,9	88,5	90,1	89,9	0,9
оплата праці	50,6	49,4	47,9	47,9	49,3	-1,3
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,2	5,3	5,1	6,2	4,6	-0,6
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,6	3,3	2,9	3,4	3,2	-0,4
пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	23,0	23,1	26,0	25,9	25,5	2,5
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,6	6,8	6,6	6,7	7,3	0,7
Вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства й від самозаготівель	4,8	4,0	4,6	4,8	4,5	-0,3
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6	-0,1

¹ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

Пільги безготівкові на оплату товарів і послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	-
Інші надходження	5,0	7,1	5,7	4,1	4,5	-0,5

Як показують дані таблиці, у 2011 році порівняно з 2007 роком грошові доходи домогосподарства зменшилися по таких статтях як: заробітна плата на 1,3%; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості на 0,6%; від реалізації сільськогосподарської продукції на 0,4%. Зниження рівня основних видів доходів домогосподарств показує про зростання безробіття в Україні та зменшення чисельності працездатного населення¹.

Отже, грошовий потік характеризує ступінь фінансової стійкості домогосподарства, його фінансову силу й фінансовий потенціал. Загалом фінансовий добробут домогосподарства багато в чому залежить від припливу грошових надходжень, які забезпечують покриття його зобов'язань. Як видно із даних таблиці 2, у 2011 році порівняно з 2007 роком стрімкого зростання витрат у домогосподарствах не відбувалося.

2. Структура сукупних витрат із розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. до 2007 р. (+;-)
Сукупні витрати в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7	3456,0	1734
Структура сукупних витрат домогосподарств, %						
Споживчі сукупні витрати	90,0	86,2	87,8	90,0	90,2	0,2
продукти харчування та безалкогольні напої	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	-0,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	2,6	2,2	3,2	3,3	3,4	0,8
непродовольчі товари та послуги	36,0	35,1	34,6	35,1	35,5	-0,5
в тому числі						
одяг і взуття	5,9	5,9	5,6	6,1	5,8	-0,1
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,9	9,1	9,4	9,3	9,6	-1,3
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,9	2,8	2,3	2,4	2,2	-0,7
охорона здоров'я	2,5	2,7	3,1	3,1	3,1	0,6
транспорт	3,4	4,0	3,8	3,7	4,0	0,6
зв'язок	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6	-
відпочинок і культура	2,4	2,5	1,8	1,8	2,0	-0,4
освіта	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	-
ресторани та готелі	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5	0,2
різні товари і послуги	1,8	2,1	2,3	2,3	2,4	0,6
Неспоживчі сукупні витрати	10,0	13,8	12,2	10,0	9,8	-0,2

Сприйняття населенням соціально-економічних перетворень і змін, що відбуваються у суспільстві, є стратегіями домогосподарств, які не обов'язково усвідомлюються й реалізуються людьми як заздалегідь сплановані варіанти дій. Значною мірою такі стратегії складаються стихійно, однак під впливом певних обставин у домогосподарствах формуються деякі типові форми адаптації (пристосування) до соціально-економічних змін. В Україні типові форми адаптації є „стратегіями виживання”. Вітчизняні вчені виділяють кілька ос-

новних моделей стратегій виживання, що фіксують діапазон можливих варіантів поведінки.

1. Зменшення споживання.
2. Перехід до самозабезпечення.
3. Пошук додаткової роботи.
4. Заснування власного бізнесу.
5. Тіньова діяльність.
6. Використання соціальних зв'язків.

Наведений перелік стратегій фіксує діапазон можливих варіантів поведінки. Проте у чистому вигляді ці стратегії застосовуються досить рідко. Часто домогосподарство

¹ Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ Вид-во «Консультант», 2011. – 552 с.

(і навіть одна людина) використовує кілька стратегій поведінки одночасно.

Отже, успішність адаптації домогосподарства до швидкозмінних умов ринку залежить від уміння обирати найдоцільнішу стратегію поведінки. Однак при цьому необхідно враховувати, що не завжди сім'я або людина має змогу зробити вільний вибір з усього окресленого спектра дій через брак або недостатність освіти, здоров'я, кваліфікації, досвіду та ін.

Узагальнюючи наведене вище можна зробити висновок, що економічне становище домашніх господарств суттєво впливає на стан фінансової системи країни, кількісні та якісні параметри інвестиційних процесів, а також на динаміку ринку товарів і послуг.

Для раціонального формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств із метою стабілізації національної економічної системи на етапах кризового і посткризового розвитку необхідні зміни в державному й ринковому регулюванні фінансовими відносинами всіх учасників ринку.

Найважливішою передумовою успіху в розв'язанні проблеми формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств у національній економічній системі є чітка структуризація основних доходів цих господарств, визначення особливостей зміни структури заощаджень, а також факторів, що впливають на форми їх організації.

Доведено, що домашнє господарство є одним з найактивніших суб'єктів економічних відносин суспільства, оскільки саме в ньому виникають первинні економічні потреби, формуються первинні економічні інтереси, які стимулюють розвиток суспільного виробництва.

Доказано, что домашнее хозяйство является одним из активных субъектов экономических отношений общества, поскольку именно в нем возникают первичные экономические потребности, формируются первичные экономические интересы, которые стимулируют развитие общественного производства.

An article states that housekeeping is one of the most active of the economic relations of society, because primary economic needs appear in it and it triggers the formation of the primary economic interests that encourage the development of social production.

*

В.В. ТАРАСОВА, доктор економічних наук, професор
І.М. КОВАЛЕВСЬКА, здобувач, завідувач лабораторії
Житомирський національний агроекологічний університет

Кореляційний аналіз стану охорони здоров'я населення України

Вітчизняна сучасна медико-демографічна ситуація характеризується негативними тенденціями захворюваності, інвалідизації, тривалості життя, смертності населення та стану охорони здоров'я. Її ознаками є: послідовне скорочення чисельності населення, насамперед під впливом падіння народжуваності й подальшого зростання смертності, коефіцієнти якої в 2005-2010 роках у 1,5-2,4 раза перевищували коефіцієнти народжуваності; погіршення здоров'я всіх вікових категорій населення; зменшення тривалості життя, погіршення умов розвитку системи охорони здоров'я. Негативна динаміка медико-демографічних ситуацій потребує ви-

світлення різних аспектів впливу несприятливих факторів середовища життєдіяльності населення на тенденції розвитку стану охорони здоров'я населення в різних регіонах України.

Оцінка загального стану розвитку системи охорони здоров'я проведена нами на базі інтегральних показників агрегуванням показників як стану забруднення довкілля, так і соціально-економічних. Для виявлення взаємозв'язків проводилася комплексна оцінка систем усіх факторних і результативних показників. Основоположниками цієї оцінки є провідні зарубіжні та вітчизняні вчені Росії (Ноткін А., Рябцев В., Свободін В., Струмі-